

DRĂGOȘEȘTI ȘI RIDICAREA MĂNĂȘTIRII MARAMUREȘENE PERI LA RANGUL DE STAVROPIGHIE A PATRIARHIEI DE CONSTANTINOPOL – ÎNTRE STRATEGIE POLITICĂ ȘI BISERICESCĂ

DUMITRIȚA DANIELA FILIP
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

The Drăgoșești family and Peri monastery's transition to the stavropegial rank under the jurisdiction of the Patriarch of Constantinople – betwixt Political and Ecclesiastical Strategy
(ABSTRACT)

This year (2021) we celebrate the 630th anniversary of the Peri monastery's transition to the stavropegial rank under the jurisdiction of the Patriarch of Constantinople (13 August 1391). The historical and spiritual significance of the Peri monastery was by and large determined by its special rank and access to the Byzantine ecclesiastical and civil authorities. This presentation aims to historically recontextualize the area of Maramures and to highlight its ecclesiastic and political horizons at the end of the 14th century, the time of the acquisition of its new ecclesiastical status. It endeavours to offer new insights regarding the strategies that lead to the new status. A critical reassessment of the role of the Drăgoșești family in this transition is given special attention in this presentation.

Cuvinte-cheie: Maramureș, Drag și Balc, Drăgoșești, Biserica maramureșeană, secolul al XIV-lea, stavropighia Peri

Keywords: Maramureș, Drag and Balc, the Drăgoșești family, the Church from Maramures, 14th century, stavropegic monastery of Peri

Introducere

Despre Maramureș s-a scris mult. Cu toate acestea, resursele sunt, parcă, inepuizabile, iar diferitele perspective de abordare pot să lumineze și să întregască înțelegerea parcursului istoric al Maramureșului. O seamă de izvoare documentare medievale, care îi privesc și pe nobilii Drag și Balc, au fost publicate în diverse colecții de către istorici locali sau străini¹. Privilegiul din 1391, gramata patriarhului de Constantinopol emisă pe seama mănăstirii din Peri, este cunoscut în două versiuni: versiunea greacă, originală și traducerea latină relativ târzie (din 1494). Prima versiune a fost făcută cunoscută la noi de către Mihail Kogălniceanu, în *Arhiva românească*². El a publicat o copie a originalului grec, transcrisă de mitropolitul Dosoftei al Moldovei (1671-1686) și

¹ *DIR; DRH; Documenta historiam Valachorum* (disponibil on-line la adresa https://library.hungaricana.hu/en/view/KozMagyOkmanyarak_documenta_historiam_1941/?pg=0&layout=s); *IIR; Mihályi de Apșa* 2009.

² Kogălniceanu 1860, p. 10-13.

atașată la sfârșitul lucrării lui Matei Cigala, *Néa σύνοψις*³, pe care a găsit-o păstrată la Banul Pascu din Iași⁴. Referitor la această versiune, N. Iorga afirma că mitropolitul Dosoftei „a avut în mâini originalul grecesc al privilegiului”⁵, care i-ar fi fost adus chiar de către patriarhul Ierusalimului, Dositei Notara, în contextul hirotoniei ca episcop pentru Maramureș a nobilului Iosif Stoica (1682-1711)⁶. O altă ediție a originalului grec, preluată chiar din registrul de evidență a actelor oficiale ale patriarhiei de Constantinopol, s-a găsit în manuscrisele lui Franz Miklosich și Joseph Müller, *Codex Vindobonensis historicus graecus* 47 și 48, sub numele: *Acta Patriarchus Constantinopolitani*, vol I-II, Viena, 1860-1862. Această variantă a fost tipărită la noi de către N. Iorga și sub egida Academiei Române în *Documente privind istoria României* și în *Izvoarele istoriei României*, vol. IV, *Scriitori și acte bizantine*, secolele IV-XV.

Versiunea latină a privilegiului acordat de patriarhul ecumenic mănăstirii Peri a apărut în 1494, în contextul conflictului ivit între egumenul Ilarie din Peri și episcopul Ioan de la Muncaci, pentru exercitarea jurisdicției. Această versiune a fost tipărită de Petru Maior, de A. Treboniu Laurian și Nicolae Bălcescu⁷, de Ioan Mihalyi de Apșa⁸, de Lukinich și Gáldi⁹. N. Iorga a amintit și reproducerea textului latin în Basilevits, *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovics*, Cașovia, 1799-1804¹⁰, dar și de existența unei copii apărute în 1721¹¹. Între versiunea greacă, cu diferitele editări și traduceri și versiunea latină există diferențe de exprimare și de conținut¹².

Familia Drăgoșștilor a intrat și ea în atenția cercetătorilor, în special în ceea ce privește originea și persoana enigmaticului Dragoș Descălecătorul, în contextul studierii întemeierii Țării Moldovei¹³, al întocmirii de genealogii și al cercetării familiilor nobile maramureșene de origine română¹⁴. Cea mai însemnată monografie dedicată Maramureșului medieval rămâne lucrarea lui Radu

³ Cartea se găsește azi în Biblioteca Academiei Române din București, Cabinetul de Manuscrise și Carte rară, nr. inv. CR II 170343.

⁴ Despre această traducere N. Iorga afirma că „a tipărit-o destul de rău”, cf. Iorga 1906, p. XXXVIII.

⁵ Iorga 1906, p. XXXVIII.

⁶ Iorga 1913, p. 151-156.

⁷ Laurian, Bălcescu 1846, p. 95- 37.

⁸ Mihalyi de Apșa 2009.

⁹ *Documenta historiam Valachorum*.

¹⁰ Apud. Iorga 1906, p. XXXVIII.

¹¹ Iorga 1906, p. XLI.

¹² Coravu-Severineanu, 1982, p. 496-515, dar și alți istorici au încercat să lămurească problema diferențelor de termeni și conținut.

¹³ Diaconescu 1997; Pecican 2020.

¹⁴ Alexandru Filipașcu a dedicat studii acestui aspect, unul de sinteză - *Istoria Maramureșului* (Filipașcu 1940), iar altele familiilor nobile maramureșene de origine română (Filipașcu 1942; Filipașcu 2006, p. 742-756).

Popa, alături de celelalte studii despre șantierul arheologic Cuhea și Cnezatul Marei¹⁵, în care atinge și problematica posesiunilor acumulate de Drag și Balc după întoarcerea în Maramureș. Din păcate, istoricul menționat s-a rezumat doar la studierea posesiunilor pe care Drag și Balc le-au avut în Maramureș.

Despre momentul 13 august 1391 au scris îndeosebi istoricii bisericești¹⁶, începând cu mitropolitul Andrei Șaguna, care, vorbind despre „dreptul istoric al autonomiei bisericești naționale a românilor de relegea (religia) răsăriteană”¹⁷ a fost primul care a făcut apel la existența exarhatului din Peri și la privilegiile permise de clerul ortodox maramureșean de la regii unguri, ca argumente aduse în favoarea dreptului la autonomie bisericească.

Deși promotorii evenimentului din 13 august 1391 au fost voievozii Drag și Balc, s-a vorbit prea puțin despre ei în contextul analizei ridicării mănăstirii Peri la rangul de stavropighie a patriarhiei de Constantinopol. S-a simțit, astfel, nevoia creionării vieții și activității celor doi nobili maramureșeni pentru a înțelege demersul lor și mai ales rațiunile care au stat la baza aceluia demers. În urma analizei documentelor și a istoriografiei, s-au ivit următoarele întrebări de cercetare: *ridicarea mănăstirii Peri la rangul de stavropighie a fost un act de strategie politică sau bisericească?* În ce măsură a fost o manifestare a religiozității și în ce măsură a pornit din dorința de instituționalizare a vieții religioase maramureșene?

Din analiza documentelor păstrate se conturează o personalitate contrastantă în cazul fiecăruia din cei doi nobili (Balc și Drag). Pe de o parte, ascensiunea lor fulminantă s-a întemeiat pe o avere dobândită în mare parte din cetro-piri și deposedări, iar pe de altă parte, în plan bisericesc, s-au afirmat în rândul „ctitorilor” de instituții eclesiastice¹⁸, cu drept de patronaj și asupra Bisericii haliciene¹⁹. Studiarea ascensiunii sociale și politice a voievozilor Drag și Balc și a statutului pe care l-au dobândit în regat poate oferi o înțelegere de ansamblu asupra evenimentului din 1391.

Drag și Balc: ascensiune și declin

În lipsa unor informații documentare clare, genealogia lor rămâne încă un

¹⁵ Popa 1969; Popa 1997; Popa, Zdroba 1966.

¹⁶ G.G. Rafiroiu (Rafiroiu 1934), Simion Reli (Reli 1938) cu recenzia lui Zenovie Pâclișanu, (Pâclișanu 1938), Mircea Păcurariu (Păcurariu 1978) și Damaschin Coravu-Severineanu (Coravu-Severineanu 1982) au avut în vedere studierea consecințelor în planul vieții bisericești a înființării stavropighiei Perilor, fără, însă, a face vreo referire la statutul celor care au fost inițiatorii demersului, Drag și Balc. De asemenea, au abordat tangențial istoria mănăstirii Peri și următorii: Tit Bud (Bud 1891, Bud 1911), Alexandru Cziple (Cziple 1916), Zenovie Pâclișanu (Pâclișanu 1931), Alexandru Filipașcu (Filipașcu 1940; Filipașcu 1942), Maria Holban (Holban 1956; Holban 1991).

¹⁷ Șaguna 1850, p. 4-9.

¹⁸ Panăitescu 1965, p. 84-86.

¹⁹ IIR, doc. 35, Însemnări sinodale, „August 1391. Scrisoare patriarhală referitoare la biserica rusă”, p. 233: Drag și Balc „să aibă îngăduința de a alege un altul (arhiereu) în fruntea Bisericii...”.

subiect dezbătut de istorici. Cert este că au fost fiii lui Sas Vodă al Moldovei. Ei s-au întors din Moldova în Maramureș, alungați de Bogdan, după anul 1359. Referitor la ceilalți ascendenți s-au emis câteva teorii²⁰. Dacă acceptăm argumentele aduse de Radu Popa²¹, nobilii Drag și Balc au fost nepoții lui Dragoș din Bedeu, supranumit și Descălecătorul și cei mai de seamă exponenți ai familiei Drăgoșeștilor. Dragoș a fost menționat întâia oară, alături de un frate al său, Drag, în anul 1336²². Conform documentului, la acea vreme familia stăpânea un singur sat: Bedeu. Câteva decenii mai târziu, nepoții lui Dragoș, Drag și Balc, au ajuns să dețină posesiuni și funcții nu doar în Maramureș, ci și în alte comitate. Despre averea lor a vorbit Radu Popa, care, în baza documentelor păstrate, a încercat să facă o reconstituire a „domeniului” uriaș intrat în posesia Drăgoșeștilor după revenirea lui Drag și Balc în Maramureș. Astfel, afirma că aceștia aveau în stăpânire, până la sfârșitul secolului al XIV-lea, 76 de sate și târguri, plasate geografic în 5 comitate: „25 în Maramureș, 17 în Ugocea, 19 în Sătmar, 14 în Sălaj și unul în Solnoc-Dăbâca”²³. În anul 1390, Drag și Balc aveau în stăpânire 40 de sate în Maramureș²⁴, numărul lor ajungând, în perioada de apogeu a puterii lor, la 58 de sate, din care 50 românești²⁵. Acest număr a fost stabilit în urma analizei documentelor păstrate. Având în vedere și faptul că nu toate documentele vremii s-au păstrat, Radu Popa considera că Drăgoșeștii au avut în stăpânire la cumpăna dintre veacurile al XIV-lea și al XV-lea, în jur de 2-300 de sate, domeniul lor întinzându-se pe o suprafață de 1000 km², incluzând munții din Maramureș (16 munți menționați cu numele) și pășunile alpine. Istoricii maghiari E. Lukinich și L. Gáldi²⁶ au întocmit o hartă cu domeniul Drăgoșeștilor, care s-a întins pe suprafața a 5 comitate în perioada lor de apogeu. Cu toate că majoritatea moșiilor erau în Maramureș, Balc avea reședința în nordul

²⁰ În istoriografia românească s-a încetățenit ideea că bunicul nobililor Drag și Balc și tatăl lui Sas a fost Dragoș Descălecătorul. În privința identității acestuia, Marius Diaconescu emite 3 ipoteze: Dragoș Descălecătorul a fost Dragoș din Giulești (Dragoș, tatăl lui Giula sau Dragoș, fiul lui Giula), Dragoș din Bedeu sau un alt Dragoș, membru al unei ramuri colaterale a familiei Codrenilor (Diaconescu 1997, p. 77-80). Ovidiu Pecican este de părere că „nu rezultă de nicăieri că [Balc] ar fi maramureșean de origine... Clanul căruia i-au aparținut Sas și fiul lui Balc rămâne neprecizat, dacă este corectă constatarea că ei nu aparțineau de cnezimea din Bedeu” (Pecican 2020, p. 128-129). Ceilalți istorici, Ioan Mihalyi de Apșa, Alexandru Filipașcu și Radu Popa au adus argumente în favoarea ipotezei că Dragoș Descălecătorul a fost Dragoș din Bedeu, cel menționat în documentul din 1336.

²¹ Popa 1969, p. 13-14.

²² Mihalyi de Apșa 2009, nr. 6, 1336, p. 16-19. Este vorba de o diplomă emisă de capitlul din Agria, la mandatul regelui Carol, pentru rehotărnicirea moșiei lor, numită Bedeuhaza, din ținutul Maramureșului.

²³ Popa 1997, p. 232.

²⁴ *Ibidem*, p. 178.

²⁵ *Ibidem*, p. 232.

²⁶ *Documenta historiam Valachorum*.

Sătmarului, la Tiszabécs, de unde corespundează cu regele, în 1368²⁷ și 1382²⁸, iar Drag s-a stabilit în comitatul Ugocea, la Nyaláb²⁹.

Cărui fapt s-a datorat ascensiunea lor fulminantă? Startul ascensiunii a fost dat de marea danie din 1365³⁰, care este de fapt și prima lor mențiune documentară, după revenirea din Moldova. Posesiunile lui Bogdan din Maramureș au fost atunci confiscate de rege și dăruite lui Drag și Balc. Acea mare donație le-a asigurat o bază materială necesară consolidării poziției sociale. Căderea lui Bogdan de Cuhea în dizgrația regelui, prin descălecarea în Moldova, a devenit favorabilă nobililor Drag și Balc. Spaima regelui, care-și vedea năruite eforturile politice de supunere a ținutului Moldovei, a generat acte de generozitate față de cei pe care-i socotea fideli. Un alt factor care i-a propulsat au fost serviciile militare puse în slujba regelui maghiar, care nu au rămas nerecompensate. Pe lângă acestea, abilitățile politice și strategiile le-au asigurat urcușul în viața politică locală, dobândind funcții de comite și voievod și reușind, în cele din urmă, să facă parte din elita aristocrației Regatului. Documentele confirmă că în 1365, Balc avea deja funcția de voievod maramureșean și era apreciat de rege: „viteazul bărbat Balc, fiul lui Sas, voievodul nostru maramureșean, iubit nouă și credincios și readucând în amintirea înălțimii noastre nemăsuratele lui slujbe, prin care el, făcându-se plăcut maiestății noastre [...] a venit din țara noastră a Moldovei, lăsând în urmă, în acea țară, pe părinții lui dragi și o mulțime de rude, precum și bunurile sale toate, în țara noastră a Ungariei, în sânul iubirii noastre [...] slujbe și alte vrednicii preavestite ale slujbelor sale [...] le-a săvârșit [...] în zisa țară a noastră moldoveană, nu fără vărsarea propriului sânge și fără îndurarea unor răni mortale și cu moartea crudă a fraților și apropiaților săi, precum și a foarte multor servitori [...] unui om vrednic trebuie să i se dea răsplăți vrednice [...] ca un semn al iubirii și dragostei noastre osebite, am dat, am dăruit și am hărăzit o moșie a noastră numită Kuhnya avută în țara noastră a Maramureșului, trecută în mâinile noastre regești de la voievodul Bogdan [...] zisului Balc voievodul și prin el lui Drag, Dragomir și Ștefan, frații lui buni și tuturor moștenitorilor și descendenților lor ca să le stăpânească, să le țină și totodată să le aibă pe veci și nestrămutat, fără a fi vătămate drepturile altora”³¹.

²⁷ *Documenta historiam Valachorum*, p. 215, regele Ludovic I le face o donație în comitatul Sătmarului, numindu-i „Balk voyvode et Drag Beuch vocatam...”, Beuch fiind vechea denumire a localității Tiszabecs unde era un castel regal, pe care Drăgoșeștii îl primesc în 1364-1368.

²⁸ *Documenta historiam Valachorum*, p. 298-299, Balc emite o scrisoare regelui Ludovic în anul 1382, 9 august, iar în 30 august regele îl numește „voivode Balk de Szárzberek”, localitate situată la nord de Satu Mare, în comitatul Sătmar (p. 300).

²⁹ *Documenta historiam Valachorum*, nr. 244, p. 279, în 1378, Drag primește castelul Nyaláb, cu titlul de donație de la regele Ludovic.

³⁰ Mihalyi de Apșa 2009, Diploma nr. 29, p. 72-75; *DRH*, nr. 382, p. 398-401, 428.

³¹ cf. Mihalyi de Apșa 2009, nr. 29, 2 februarie 1365, p. 72-75. Publicată și în *Documenta historiam Valachorum*, p. 178-181.

După dania din 1365, Drăgoșeștii și-au extins treptat sfera de influență politică, dobândind un cumul de funcții, fie concomitent, fie consecutiv: voievod de Maramureș și comite de Maramureș, Sătmar, Ugocea și comite al secuilor³². Și-au mărit averea prin abuzuri, cotropiri și deposedări³³, posesiunile respective fiindu-le ulterior confirmate prin acte de danii. Și-au extins domeniul și prin cumpărare de moșii. S-au păstrat și două astfel de documente, unul din anul 1393, iar celălalt emis în 1396, de conventul din Cluj-Mănăstur, care atestă cumpărarea moșiei Csompáz (situată la nord de Zalău), de către Drag, cu 300 de florini de la Petru, fiul lui Ștefan de Csompáz, respectiv o altă parte, proprietate a lui Martin și Ștefan de Csompáz, cu 600 de florini³⁴. De asemenea, un document din 1390 atestă un schimb de moșii: cu titlu de donație din partea reginei Maria, Drăgoșeștii primesc în schimbul moșiei Torbágy, domeniul Visk ce aparține castelului Huszt³⁵.

Principala lor strategie de înavuțire a fost una riscantă, care le-a atras declinul, în cele din urmă. Au reușit prin forță, tacit sau prin forme „ocolite”, să-i deposedeze de sate și moșii pe cnezii locali, care fuseră întăriți în dreptul de proprietate de regii maghiari. Documentele păstrate ne oferă indirect informații despre strategia de deposedare. După dania din 1365, Drăgoșeștii au început deposedările tacite (cel mai adesea prin rehotârnici făcute în favoarea lor) și cotropiri prin forme „ocolite”³⁶ ale cnezilor locali. Prima deposedare tacită a fost cea a moșiei Rona de Sus³⁷, moșie ce aparținea cnezilor locali, care fusese întărită cu drept nobiliar prin diplome emise între anii 1360-1365. O altă moșie, cu regim juridic asemănător Ronei de Sus, a fost Bârsana³⁸. Cnezii locali aveau diplome de întărire a dreptului nobiliar de la regii Carol Robert și Ludovic I. Cu toate acestea, satul a ajuns în proprietatea Drăgoșeștilor. Pe valea Talaborului au avut o altă strategie de a intra în posesia unor moșii, și anume prin familieri sau rude prin alianță. În 1376, jumătate din satele de pe valea Talaborului au fost cedate de Alexandru din Dărmănești lui Mihail Secuiul, pentru ca ulterior, în 1389, acestea să intre în posesia Drăgoșeștilor. Documentul menționează că

³² Balc - voievod de Maramureș (1365), voievod și comite de Maramureș (1373-1399), împreună cu Drag - comiți de Maramureș și Sătmar (1378) și de Sătmar (1385-1394), de Ugocea (1389-1392), comite al secuilor (1390-1396); Drag - voievod de Maramureș și comite de Maramureș, de Sătmar (1378-1394) și al secuilor (1388-1396), comite de Ugocea (1389-1392, împreună cu Balc), având și titlul de magistru și curtean regal.

³³ Radu Popa analizează și explică „procedeele folosite de Drăgoșești la realizarea uriașului domeniu”: cotropirile și deposedările altor feudali locali (Popa 1997, p. 177-179, 231-232).

³⁴ *Documenta historiam Valachorum*, nr. 413, p. 468 și nr. 435, p. 488.

³⁵ *Documenta historiam Valachorum*, nr. 341, p. 379 și nr. 343, p. 379.

³⁶ Popa 1997, p. 178, socotește că deposedările de pe Valea Talaborului au fost făcute prin familieri ai Drăgoșeștilor, rude prin alianță sau vasali.

³⁷ Mihályi de Apșa 2009, nr. 57, 1390, 1 mai, p. 130.

³⁸ *Ibidem; Documenta historiam Valachorum*, nr. 342, p. 379.

Mihail Secuiul era soțul surorii lui Alexandru din Dărmănești (Ana) și „apropiat și familiar al voievodului Balc”³⁹.

Cnezii locali nu vor fi privit cu ochi buni abuzurile Drăgoșeștilor, dar puțini au îndrăznit să le semnaleze. Cei care au protestat, fie nu au avut sorți de izbândă, fie au avut de suferit de pe urma răzbunării acelor. Spre exemplu, în 1378, regele maghiar, Ludovic, le cere nobililor Drag și Balc să retrocedeze „în mod pașnic și slobod”⁴⁰ fiilor lui Petru din Criva, Ladislau și Lodomer, o porțiune de pământ situat între Criva și moșia Taras, cea din urmă aparținând Drăgoșeștilor. Deși acel pământ „a aparținut cu adevărat și legiuit, încă din vechime”⁴¹ familiei cneziale din Criva, la rehotârnizarea din anul 1389, el aparținea lui Drag⁴². Practic, nobilii din Criva nu au avut câștig de cauză. În 1382, același rege Ludovic I poruncește conventului din Lelesz să facă o anchetă în cazul depozitării lui Ioan, fiul banului Simeon, de către voievodul Balc care i-a incendiat proprietatea⁴³. În 1393 cele două familii erau în continuare în conflict⁴⁴.

O altă familie de cnezi locali, al cărei pământ a fost invadat de Drăgoșești, a fost cea din Domnești (Urmező). La rehotârnizarea moșiei Teceu din anul 1397, făcută în favoarea Drăgoșeștilor, Demetriu, fiul lui Ioan din Domnești, s-a împotrivit, fiind chemat să dea socoteală⁴⁵. Câțiva ani mai târziu, în 1405, aflăm prețul pe care l-au plătit în 1397 cnezii din Domnești pentru împotrivire: Balc și fiul său Dumitru „cu mâinile înarmate și violente și cu toată puterea neamului lor” au năvălit asupra nobililor din Domnești, „au pus să fie schimgiuți niște iobagi”, torturați, au incendiat casele și curtea nobililor, au devastat biserica din moșia nobililor din Domnești și alte violențe și prădăciuni⁴⁶. Acestea au ieșit la iveală abia după moartea lui Drag și Balc. Drag a murit în anul 1400⁴⁷, iar Balc între anii 1401-1402, la 70 de ani⁴⁸.

³⁹ *Documenta historiam Valachorum*, p. 266-267, „proximo et familiari Balk woyuode”; Radu Popa folosește termenul „familiar” cu sensul de vasal (Popa 1997, p. 178).

⁴⁰ Mihalyi de Apșa 2009, nr. 41, 1378, 18 noiembrie, p. 95; *Documenta historiam Valachorum*, p. 282-283.

⁴¹ Mihalyi de Apșa 2009, nr. 41, 1378, 18 noiembrie, p. 95.

⁴² *Ibidem*, nr. 53, 1389, 2 februarie, p. 117-124.

⁴³ *Documenta historiam Valachorum*, nr. 268, p. 300.

⁴⁴ *Documenta historiam Valachorum*, nr. 394, p. 438, de data aceasta Drăgoșeștii sunt cei care acuză; nr. 400, p. 447, regina Maria poruncește conventului din Lelesz să ancheteze o nouă plângere făcută de Drăgoșești contra lui Ioan, fiul banului Simeon de Medieș.

⁴⁵ Mihalyi de Apșa 2009, nr. 67, 1397, p. 155-157.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 75, p. 173-174.

⁴⁷ *Documenta historiam Valachorum*, nr. 479, p. 528, o menționează pe văduva lui Drag, așadar la acea vreme, 31 decembrie 1400, Drag nu mai trăia. Cel mai probabil, va fi murit înainte de octombrie 1400, căci într-un document emis la acea dată, regele Sigismund invită conventul din Lelesz să delege una sau două persoane care să se deplaseze la Nyaláb, întrucât soția lui Drag voievod era bolnavă („molem infirmitatis [...] nobili domina consorte Drag woyvode de Nyaláb”). Cel mai probabil la acea dată Drag fie nu mai era în viață, fie era bolnav. Este posibil să fi fost

Tendința Drăgoșeștilor de deposedare și cotropire nu s-a limitat doar la cnezii locali de origine română, ci s-a extins și asupra unor nobili maghiari⁴⁹ sau orașe regale, precum Baia Mare și Baia Sprie⁵⁰, cu care au intrat în conflict, atrăgându-și declinul și limitarea puterii. Potrivit lui Radu Popa, daniile regale făcute unor familii nobile maghiare, așezate în vecinătatea moșiilor Drăgoșeștilor au fost o strategie a regelui maghiar de a limita și restrânge puterea acestora⁵¹.

Drag și Balc au reușit să pătrundă în elita aristocrației regatului, depășindu-și statutul de nobili și conducători politici locali. Din anul 1387 datează prima mențiune documentară în care au fost numiți „*magnificorum virorum Balc et Drag voyvode*”, în timp ce fratele lor, Ioan Românul era numit doar „*nobilis viri*”⁵². Exprimarea indică faptul că Drag și Balc făceau parte din aristocrația regatului, din categoria magnaților. Drag a făcut parte din cei zece magnați ai regatului (2 cardinali, 2 episcopi, 5 demnitari și Drag) care au tratat condițiile împăcării reginei Maria cu Sigismund de Luxemburg, la Győr⁵³, în 1386. În contextul crizei police dintre 1382-1387, încheiate cu încoronarea lui Sigismund

suferind încă din septembrie 1399, când Balc acționează în numele său în conflictul cu Petru Pereny, comitele secuilor (nr. 468, p. 520). Atunci era încă în viață, căci conventul din Lelelsz îl cheamă în fața justiției, în conflictul cu Pereny, cu obligația de a se prezenta personal în fața regelui (nr. 469, p. 521).

⁴⁸ Cf. Popa 1997, p. 225, 237, care aduce ca argument un document inedit din colecția Academiei Române, Filiala Cluj, Arhiva Istorică, XCV, din 15 iunie 1402, în care „fiii lui Balc se plâng că răposatul lor tată a fost alungat de Drag și de Ioan Românul din stăpânirea cetății Nyaláb și a târgului Theres, cu moșiile lor, din comitatul Ugocea”.

⁴⁹ *Documenta historiam Valachorum*: nobilii Drag și Balc au intrat în conflict cu familii nobile de origine maghiară: cu Ioan Voltrah pentru domeniul Becs, în 1381 (nr. 258, p. 291); cu Sebastian de Csaholy și fiii săi în 1381. 20 iunie și 7 octombrie (nr. 259, p. 292 și nr. 261, p. 294) și 1394, 29 iulie (nr. 420, p. 478); cu Francisc, fiul lui Filip Csernovoda în 1389 (nr. 317, p. 340); cu George Kuszaly și fiii săi, în 1389 (nr. 318, p. 347) și în 1393 (nr. 395, p. 440); cu nobilii din Ardő, în 1393 (nr. 405 și 408, p. 459-463) și 1397; cu Nicolae Kállay în 1395 (nr. 426, p. 482); cu Kun de Rósalý și Ioan Nagymihályi în 1396 (nr. 432 și 433, p. 486-487); cu Petru Pereny în 1399 (nr. 469 și 470, p. 521-522). În majoritatea cazurilor, hotărârile sau rezultatele anchetelor au fost nefavorabile Drăgoșeștilor. Unele conflicte au continuat și după moartea lui Drag și Balc, urmașii lor având de suportat consecințele (a se vedea Mihalyi de Apșa 2009, nr. 71, 72, 73 și 75, p. 164-173).

⁵⁰ Cu orașele regale Baia Mare și Baia Sprie au intrat în conflict, în 1384, din cauza unor păduri, în posesia cărora voiau să intre. Rezultatul anchetei poruncite de rege, emis în 1391, a fost favorabil orașelor regale și minelor lor, care au primit drept de exploatare a pădurilor (*Documenta historiam Valachorum*, nr. 286, p. 316 și nr. 362, p. 402).

⁵¹ Radu Popa consideră că, strategic, în vecinătatea domeniului Drăgoșeștilor au fost așezate familii maghiare, apropiate regelui Sigismund: în vecinătatea cetății Huszt a fost instalată familia Kun de Rósalý, cu care Drag intră în conflict în 1396; familia Pereny primește danii pe cursul superior al Tisei și familia Koriatovici primește ca danie Muncaciul (Popa 1997, p. 236).

⁵² *Documenta historiam Valachorum*, nr. 308, p. 33; Mihalyi de Apșa 2009, nr. 52, p. 114-116.

⁵³ Filipașcu 2006, p. 79. Alexandru Filipașcu îl citează pe Mihalyi de Apșa. În ediția a II-a a Diplomelor lui Mihalyi de Apșa nu există acel document.

ca rege al Ungariei în 31 martie 1387 și cu înfrângerea Angevinilor⁵⁴, Balc s-a situat inițial în tabăra susținătorilor lui Durazzo la tronul Ungariei, fiind așadar, „necredincios” lui Sigismund.

13 august 1391 - înființarea stavropighiei din Peri⁵⁵

Având în vedere statutul social și politic de care se bucurau Drag și Balc la apogeul puterii lor, drumul la Constantinopol pentru a închina mănăstirea Peri Patriarhiei Ecumenice nu mai poate fi analizat doar ca un simplu gest de manifestare a religiozității. Trebuie luat în calcul și faptul că drumul lui Drag la Constantinopol a fost și o strategie politică. Astfel, am analizat prezența lui la Constantinopol având în vedere trei ipoteze și direcții de cercetare:

1. *Călătoria la Constantinopol - a pornit dintr-un imbold de evlavie personală cu intenția de a face pași spre instituționalizarea vieții religioase maramureșene.*

Pe această idee se întemeiază majoritatea studiilor teologice de istorie bisericească ce analizează în special consecințele ridicării mănăstirii Peri la rangul de stavropighie a Patriarhiei de Constantinopol⁵⁶. P. P. Panaitescu a vorbit despre Biserica Ortodoxă maramureșeană din secolul al XIV-lea ca despre o „biserică feudală autonomă”⁵⁷, care a devenit, prin gestul voievozilor Drăgoșești, oficială⁵⁸, cu un centru episcopal propriu și patronată de domnie, de Drăgoșești. Radu Popa afirmă că sub aceiași voievozi s-a evidențiat „tendența de organizare a unei biserici de stat maramureșene”⁵⁹. Nu toți istoricii împărtășesc această idee. Spre exemplu, Ioan-Aurel Pop⁶⁰ nuanțează problema, având în vedere două aspecte. Pe de o parte, întrucât Maramureșul era un comitat al Ungariei, iar nu un voievodat românesc, Drag și Balc, prin funcțiile și privilegiile primite de la rege, făceau parte din aristocrația ungară, așadar nefiind domni români, nu putem vorbi despre o biserică de „stat”. Pe de altă parte, gestul lor de a-și închina ctitoria Patriarhiei de Constantinopol a fost unul firesc principilor răsăriteni, cu toate că au acționat cu voia regelui maghiar, așadar a fost patronată, într-o oarecare măsură, de domnia voievozilor maramureșeni.

⁵⁴ Vezi Engel 2011, p. 224-230.

⁵⁵ Privilegiul patriarhal i-a conferit egumenului drepturi quasi-episcopale: de a sfinți biserici, dreptul de a supraveghea și învăța poporul, de a judeca conform canoanelor neînțelegerile ivite în cler sau în popor. A primit o largă jurisdicție, atât asupra Maramureșului, cât și a ținuturilor învecinate: Ugocea, Bereg, Sălaj, Arva, Bistra, Ciceu, Unguraș, Almaș. Nu avea însă dreptul de a hirotoni preoți. Ridicarea mănăstirii Peri la rangul de stavropighie însemna scoaterea Bisericii maramureșene de sub jurisdicția oricărei episcopii locale și plasarea ei sub directă purtare de grijă a Patriarhiei de Constantinopol.

⁵⁶ Rafiroiu 1934; Reli 1938 și alții.

⁵⁷ Panaitescu 1965, p. 84-86.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 86-87.

⁵⁹ Popa 1997, p. 204

⁶⁰ Pop 2018, p. 216.

Analiza evenimentului din 1391 doar din perspectivă religioasă nu poate oferi o imagine de ansamblu și fidelă asupra realității acelei vremi, cu toate că și evlavlia și nevoia de viață religioasă vor fi jucat un rol în demersul celor doi voievozi, mai ales că pelerinajele nu erau ceva neobișnuit pentru acea vreme (avem exemplul unui membru al familiei Himfi care a făcut un pelerinaj la Ierusalim⁶¹). Neobișnuit în cazul Drăgășeștilor este faptul că în urma pelerinajului făcut la Constantinopol, Drag se întoarce cu un privilegiu patriarhal acordat mănăstirii și cu drept de patronaj asupra Bisericii haliciene.

2. *Călătoria la Constantinopol și înființarea stavropighiei din Peri - au fost o strategie politică: Drag și Balc sperau să recâștige scaunul de la Suceava, iar patriarhul ecumenic să-și păstreze sfera de influență în Moldova.*

Această ipoteză, demnă de luat în seamă, a fost lansată de Valer Hossu⁶². El a susținut că ridicarea mănăstirii Peri la rangul de stavropighie a fost un act de diplomație și strategie politică. Atât nobilii Drag și Balc, alungați din Moldova, cât și Patriarhia de Constantinopol, aflată în conflict cu Biserica din Moldova prin nerecunoașterea lui Iosif Mușat ca mitropolit⁶³, voiau să stăpânească din nou în Moldova. Pe de altă parte, Moldova, prin Petru I care se declarase vasal al Poloniei, putea obține patronaj asupra Ortodoxiei galițiene. Faptul că patriarhul ecumenic și nobilii maramureșeni sperau să „atragă Moldova în sfera de influență bizantină și să vină Balc în scaunul de la Suceava” a fost pus, de istoricul menționat, pe seama exprimării ambigue din diploma patriarhală, referitor la „formula organizatorică adoptată: mai multe protopopiate arondate sub toate aspectele administrative egumenului mănăstirii Peri, dar hirotonia preoților urma să o facă episcopii învecinați”⁶⁴. Amestecul Patriarhului ecumenic în strategii politice nu era o noutate pentru acea vreme⁶⁵. În viziunea patriarhului Antonie IV (1391-1397), cel care a emis gramata din 1391, nu exista o separare a puterii politice de cea bisericească⁶⁶. Având în vedere că pentru acest patriarh puterea bisericească și cea politică erau una, cel mai probabil va fi acționat având în vedere atât o strategie politică, cât și una bisericească, de extindere a sferei de influență bizantine în aceste părți ale lumii.

Această a doua ipoteză oferă o mai largă înțelegere a evenimentului din

⁶¹ Popa-Gorjanu 2019.

⁶² Hossu 1997, p. 91-94.

⁶³ Iorga 1929, p. 59-63.

⁶⁴ Hossu 1997, p. 93.

⁶⁵ Supremația autorității eclesiastice și rolul său politic în epoca bizantină târzie a început sub patriarhatul lui Atanasie I (1289-1293; 1303-1309) și sub domnia împăratului bizantin Andronic II (1282-1328). Atunci Biserica a dobândit o mai mare putere și autoritate, înlocuind brațul secular în multe aspecte. Sub patriarhul Nifon I (1310-1314), împăratul Andronic a cedat patriarhiei drepturile asupra Muntelui Athos, iar de atunci înainte, patriarhii au intervenit adesea în chestiunile politice interne sau externe ale Imperiului Bizantin.

⁶⁶ Vafeiades 2017, p. 1-4.

1391, dar este necesară o îmbogățire a ei cu o abordare și din perspectiva contextului istoric regional, luând în considerare atât politica externă a Regatului maghiar, cât și cea a Bizanțului, pe fondul ofensivei otomane și a schimbărilor politice și confesionale din Polonia.

3. Drumul la Constantinopol - a fost o împletire între religios și politic, între politica externă a Regatului maghiar și interesele bizantine (eclesiastice și politice), în contextul ofensivei otomane și a câștigării Galiției de către Regatului Polon.

Spre sfârșitul secolului al XIV-lea au avut loc câteva schimbări de context politic și confesional, care au atras reconfigurarea strategiilor de politică externă ale Regatului maghiar, dar și ale Patriarhiei Ecumenice. Pe de o parte, la începutul anului 1386 (februarie-martie) a avut loc botezul și încoronarea lui Jogaila ca rege al Poloniei, care, prin trecerea la catolicism, a devenit regele Vladislav. Un an mai târziu, Sigismund pierdea Galiția în favoarea Poloniei⁶⁷, iar din punct de vedere bisericesc, Ortodoxia galițiană risca să intre fie sub jurisdicția Moscovei, ostilă Constantinopolului⁶⁸, fie sub jurisdicția Bisericii moldovene, căci Petru I se declarase vasalul lui Vladislav. Patriarhia de Constantinopol nu putea risca să-și piardă din influența avută în acea zonă, în favoarea Moscovei sau a Moldovei. Așadar, amândouă părțile (Sigismund și patriarhul) aveau interese comune în Polonia. Având în vedere contextul politic și confesional, nu e de mirare că Drag și Balc au primit drept de patronaj asupra Bisericii haliciene în vara lui 1391⁶⁹ (fidei lui Sigismund și magnați la curtea lui, dar răsăriteni prin prisma credinței, erau potriviți pentru a urmări interesele celor două părți într-un teritoriu care aparținea lui Vladislav al Poloniei).

Pe de altă parte, trebuie luată în calcul și ofensiva otomană. În acel context, sârbii se declaraseră vasali otomanilor, iar Biserica sârbă adoptase o direcție filo-otomană sub presiunea factorului politic⁷⁰. Așadar, sârbii nu mai prezentau încredere nici pentru regele maghiar, nici pentru Bizanț. Țările române nu aveau o politică externă favorabilă Ungariei: Moldova se orientase spre Polonia, iar Valahia era ostilă Regelui maghiar, până la Mircea I⁷¹.

Politica externă a lui Sigismund era una anti-otomană și avea nevoie de aliați. Deși muribund și slăbit de războiul civil, Bizanțul, prin Manuel II Paleologul, s-a dovedit a fi un aliat bun. În acest context, Drag și Balc, prin demersul de a-și închina ctitoria din Peri Patriarhiei de Constantinopol, au devenit potriviți să deschidă un dialog între regele Sigismund și Manuel II, alături de patriarhul Antonie IV care a fost susținătorul noului basileu ajuns la tron în 1391.

⁶⁷ Engel 2011, p. 225.

⁶⁸ Simion 2010, p. 144.

⁶⁹ IIR, p. 157.

⁷⁰ Mureșan 2010, p. 47.

⁷¹ *Ibidem*, p. 46-47.

Istoricii care au studiat politica externă a Regatului Maghiar au afirmat că Drag a fost trimisul regelui Sigismund la Constantinopol pe probleme de politică externă, iar ridicarea mănăstirii Peri la rangul de stavropighie a Patriarhiei de Constantinopol a fost răspunsul patriarhului la deschiderea lui Sigismund spre Bizanț⁷². Astfel, primele legături dintre regele Sigismund și împăratul Manuel II, inițiate de Sigismund, au fost făcute prin patriarhul ecumenic și Drăgoșești, odată cu înființarea stavropighiei din Peri, în vara anului 1391⁷³.

Există o sursă, încă discutată de istorici, datată din perioada în care Sigismund ducea luptele anti-otomane din 1390-1392. Ea face referire la prezența unei delegații maghiare la Constantinopol⁷⁴. Acest detaliu, corelat cu informațiile ce se desprind din privilegiul patriarhal din 1391, ne indică faptul că Drag, cel mai probabil, făcea parte din acea delegație maghiară prezentă la Constantinopol. Astfel, drumul său la Constantinopol nu a fost o misiune eclesiastică, ci, mai mult decât atât, el capătă un caracter politic, diplomatic.

Luând în considerare analiza surselor și a contextului istoric, ultima ipoteză poate oferi o mai largă și nuanțată înțelegere a demersului din 1391 - ridicarea mănăstirii Peri la rangul de stavropighie a Patriarhiei de Constantinopol.

Concluzii

Voievozii Drag și Balc au fost personalități remarcabile ale vremii lor. Alungați din Moldova de către Bogdan de Cuhea, au reușit, prin strategii și abilități deosebite, să aibă un parcurs ascendent uimitor și rar întâlnit în rândul nobilimii maramureșene de origine română: prin dobândirea unor averi și-au asigurat un statut social înalt, care i-a propulsat în rândul aristocrației maghiare și în viața politică a vremii. În perioada de apogeu a puterii, în anul 1391, și-au închinat ctitoria lor din Perii Maramureșului, mănăstirea „Sfântul Arhanghel Mihail”, Patriarhiei de Constantinopol. A rămas un demers unic în Maramureș și împrejurimi, care a avut ca principală consecință ridicarea mănăstirii la rangul de stavropighie, prin care egumenul devenea exarh, adică locțiitor al patriarhului în zonă. Având în vedere complexitatea contextului istoric și lipsa unor studii special dedicate analizei vieții și activității celor doi exponenți ai familiei Drăgoșeștilor (Drag și Balc), cercetarea a pornit din dorința de a găsi răspunsuri la câteva întrebări care mă frământau: în ce măsură demersul din 1391 a fost o manifestare a religiozității, a pornit din dorința de instituționalizare a vieții religioase maramureșene sau a fost un act de strategie politică? Deși alte multe întrebări rămân încă fără un răspuns, în ceea ce privește înființarea stavropighiei din Peri, din analiza izvoarelor și a literaturii de specialitate se desprinde ideea

⁷² Simion 2010, p. 148; Mureșan 2010, p. 47.

⁷³ Simion 2010, p. 140.

⁷⁴ Cf. Mureșan 2010, p. 45, este vorba de relatarea unui martor ocular, un călător rus pe nume Ignatie de Smolensk (*ibidem*, nota 29). Relatarea se găsește în manuscrisul Yaroslavl 108/ 255.

unei împletiri între religios și politic, menite să aducă folos ambelor părți: atât Bisericii Răsăritene, cât și factorilor politici implicați.

Abrevieri bibliografice

- Bud 1891 - Tit Bud, *Disertațiune despre Episcopii și vicarii români din Maramureș*, Gherla, 1891
- Bud, 1911 - Tit Bud, *Date istorice despre protopopiatele, parochiile și mănăstirile române din Maramureș din timpurile vechi până în anul 1911*, Gherla, 1911
- Coravu-Severineanu 1982 - Damaschin Coravu-Severineanu, „Mănăstirea din Peri și importanța sa istorică”, în *Mitropolia Olteniei*, 34 (1982), nr. 7-9, p. 496-515
- Cziple 1916 - Pr. Dr. Alexandru Cziple, „Documente privitoare la Episcopia din Maramureș”, în *Analele Academiei Române*, Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, tom XXXVIII, București, 1916, p. 251-375
- Diaconescu 1997 - Marius Diaconescu, „Dragoș, «descălecătorul» Moldovei, între legendă și realitate”, în Maius Diaconescu (coord.) *Nobilimea românească din Transilvania*, Satu Mare, 1997, p. 77-90
- DIR - Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, D. Prodan, Mihail Roller, *Documente privind Istoria României*, veacul XIV, București, 1955
- Documenta historiam Valachorum* - E. Lukinich (curante), L. Gáldi (adiuvante), *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia ad annum 1400 p. Christum*, Budapesta, 1941
- DRH - Ștefan Pascu, Ștefan Ștefănescu, Constantin Chiodaru, Damaschin Mioc, Ioan Carpoșu, Aurel Răduțiu (comitetul de redacție), *Documenta Romaniae Historica*, C. Transilvania, vol. XII-XIV, București, 1985
- Engel 2011 - Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 2011
- Filipașcu 1940 - Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940
- Filipașcu 1942 - Alexandru Filipașcu, „Înstrăinarea unor familii și averi maramureșene prin încuscrirea cu străinii”, în *Transilvania*, Sibiu, nr. 73 (1942), octombrie, nr. 10, p. 742- 756
- Filipașcu 2006 - Alexandru Filipașcu, *Enciclopedia familiilor nobile maramureșene de origine română*, Cluj-Napoca, 2006
- Holban, 1956 - Maria Holban, „Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, vol. I, 1956, p. 7-63
- Holban 1991 - Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1991.
- Hossu 1997 - Valer Hossu, „Stavropighia Perilor în contextul luptei Drăgoșeștilor maramureșeni pentru revenirea în scaunul Moldovei”, în Vasile Iuga, Ștefan Pascu (eds.) *Maramureș - Vatră de istorie milenară. Lucrările celui de-al doilea simpozion, Borșa, 2-4 august 1996*, Cluj-Napoca, 1997, p. 91-94
- IIR - Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Tudor Teotoi, *Izvoarele Istoriei României*, IV, Scriitori și acte Bizantine secolele IV-XV, București, 1982
- Iorga 1906 - Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, I, Scrisori din archiva grecilor din Sibiu, din archiva Protopopiei neunite a Făgărașului și din alte locuri, II, Inscriptii și Însemnări, București, 1906
- Iorga 1908 - Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I-II, Vălenii de Munte, 1908

- Iorga 1913 - Nicolae Iorga, „Ceva despre Episcopul Maramurășan Iosif Stoica- câteva fragmente de vechi cazanii românești”, în *Analele Academiei Române*, Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, tom XXXVI, București, 1913, p. 151-156
- Iorga 1929 - Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, ed. II, București, 1929
- Kogălniceanu 1860 - Mihail Kogălniceanu, „Hrisov a lui Antonie, Patriarhul Țarigradului 1389”, în *Arhiva Românească*, ed. II, Iași, 1860, p. 10-13
- Laurian, Bălcescu, 1846 - August Treboniu Laurian, Nicolae Bălcescu, „Documente istorice despre starea politică și religioasă a Românilor din Transilvania”, în *Magazin istoric pentru Dacia*, tom III, București, 1846, p. 163- 185
- Mihalyi de Apșa, 2009 - Ioan Mihalyi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, Cluj-Napoca, 2009
- Mureșan 2010 - Dan Ioan Mureșan, ”Une histoire de trois empereurs. Aspects de relations de Sigismound de Luxemburg avec Manuel II et Jean VIII Paléologue”, in Ekaterina Mitsiou at all (eds.) *Emperor Sigismuns and the Orthodox World*, Wien, 2010, p. 42-101
- Panaiteescu 1965 - P. P. Panaiteescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965
- Păcurariu 1978 - Mircea Păcurariu, „Vechile mănăstiri din Maramureș”, în *Îndrumar Bisericesc*, Cluj-Napoca, 1978, p. 237-244
- Pâclișanu 1931 - Zenovie Pâclișanu, „Câteva contribuții la istoria Mănăstirii Perii Maramureșului”, în *Închinare lui Nicolae Iorga, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 333-335
- Pâclișanu 1938 - Zenovie Pâclișanu, „O carte care nu trebuia scrisă - dr. S. Reli: Biserica Ortodoxă Română din Maramureș în vremurile trecute, Cernăuți, 1938, Ed. Mitropoliei Bucovinei”, în *Cultura creștină*, Blaj, nr. 6-7/ 1938, p. 389-409
- Pecican 2020 - Ovidiu Pecican, *Către marea ruptură: românii din Ungaria angevină- eseuri istorice*, Cluj-Napoca, 2020
- Pop 2018 - Ioan-Aurel Pop, *Din mâinile valahilor schismatici*, ed. II, Cluj-Napoca, 2018
- Popa 1969 - Radu Popa, *Cnezatul Mării. Studii documentare și arheologice în Maramureșul istoric, cu un studiu antropologic al cimitirului din Giulești întocmit de Ioana Popovici*, Baia Mare, 1969
- Popa 1997 - Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1997
- Popa, Zdroba 1966 - Radu Popa, Mircea Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea- un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966
- Popa-Gorjanu 2019 - Cosmin Popa-Gorjanu, *Medieval Nobility in Central Europe: The Himfi family*, Cluj-Napoca, 2019
- Rafiroiu 1934 - G. G. Rafiroiu, *Mănăstirea din Peri*, Oradea, 1934
- Reli 1938 - Simion Reli, *Biserica Ortodoxă Română din Maramureș în vremuri trecute*, Cernăuți, 1938
- Simion 2010 - Alexandru Simion, ”Annus mirabilis 1387. King Sigismund, the Ottomans and the Orthodox Christians in the Late 1380s and Early 1390s”, in Ekaterina Mitsiou at all (eds.) *Emperor Sigismuns and the Orthodox World*, Wien, 2010, p. 127-152
- Șaguna 1850 - Andrei, baron de Șaguna, *Adaos la Promemoria despre dreptul istoric al autonomiei bisericesti naționale a românilor de relegea răsăriteană în Ces. Reț. Provinții ale Monarhieii Austriace*, în Tipografia lui Gheorghie de Clozius, Sibiu, 1850
- Vafeiades 2017 - Dr. Constantine M. Vafeiades, ”Church and Art in the Southern Balkans before and after the Fall of Constantinole”, in *Church Policy and Art in Southern Balkans International Conference Art Readings*, Sofia, 2017, p. 1-4